

פרק שביעי

זכויות פוליטיות וחברתיות של לא-יהודים**א. פתיחה**

היהדות היא דת לאומית, המחייבת אך ורק יהודים, בשונה מדתות אחרות המנסות להתפשט ולכפות את עצמן על עמים נוספים. ביחידה זו נלמד כיצד מתייחסת התורה ללא-יהודים בהקשר החברתי, כגון בעניין מתן צדקה, ובהקשר הפוליטי, בזכות לבחור ולהיבחר.

אחד המאפיינים של מדינת ישראל הוא היחס השוויוני שהיא מקיימת לכל אזרחיה ברוח מגילת העצמאות:

מדינת ישראל... תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות...

אנו קוראים... לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.

מגילת העצמאות

אולם מפסוקים שונים בתורה נראה כי היחס למי שאינו יהודי לכאורה אינו שוויוני. התורה אוסרת על מינוי מלך שאינו יהודי: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים יז, טו); מותר להלוות לגוי בריבית "לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך" (דברים כג, כא), ובכלל התורה אינה מגלה סבלנות כלפי דתות אחרות כפי שנאמר "כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבתיהם" (שמות כג, כד). האם אכן אפשר ללמוד מהוראות אלו על היחס אותו יש להעניק במדינה יהודית למי שאינם יהודים? לפני שנעסוק בתחומים השונים בהם שאלה זו באה לידי ביטוי, נעמוד על הבדל בין לא-יהודי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח, לבין לא-יהודי שלא קיבל על עצמו מצוות אלה.

ב. גר תושב ושבע מצוות בני נח

אף שהתורה מחייבת רק את היהודים במצוות, אין היא אדישה כלפי אלו שאינם יהודים, והיא דורשת גם מהם דרישות מינימליות, הנקראות "שבע מצוות בני נוח". וכך כותב הרמב"ם:

משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב, ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, שנאמר ככם כגר, אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצוות, וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכופ את כל באי העולם לקבל מצות שנצטוו בני נח.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ח, הלכה י

ואלו הן שבע מצוות בני נוח:

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון:

- (1) על עבודה זרה,
- (2) ועל ברכת השם (= לשון סגי נהור, איסור לקלל את ה'),
- (3) ועל שפיכות דמים (= רצח),
- (4) ועל גילוי עריות,
- (5) ועל הגזל,
- (6) ועל הדינים (= הקמת מערכת משפט)...
- (7) הוסיף לנח אבר מן החי (= אכילת איבר של בעל חיים כשהוא עדיין חי)...

נמצאו שבע מצוות.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה א

1 אילו משבע מצוות בני נוח הן בגדר התנהגות אנושית ראויה ומקובלת בימינו? באופן עקרוני מי ששומר את שבע מצוות בני נוח נקרא "גר תושב", באופן רשמי עליו לקבלם בפני שלושה יהודים (רמב"ם הלכות מלכים פרק ח, הלכה י). אולם, ניתן לקיים הליך זה רק בזמן שהיובל נוהג, ולא בימינו (רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י, הלכה ו). בהמשך הפרק נראה כי התורה מצווה אותנו לנהוג כלפי גר תושב ביחס חיובי ביותר, זאת לעומת, לא-יהודי שאיננו גר תושב שהיחס אליו שלילי בדרך כלל. כיוון שבימינו אין אפשרות לקבל גר תושב עלתה השאלה מהו היחס ללא-יהודי שמקיים שבע מצוות בני נוח, אף שאיננו גר תושב.

רבי מנחם המאירי, חי בפרובנס (חבל ארץ בדרום צרפת) בימי הביניים (בתקופת הראשונים). באותם ימים ובאותו אזור הנצרות הקתולית הייתה הדת השלטת. דתם של האנשים בסביבתו לא הייתה בהתאם לאמונה היהודית, אולם הם נהגו בהתנהגות מוסרית סבירה. לדעתו יש לכך משמעות הלכתית בתחומים הלכתיים רבים.

עיינו בדבריו בנוגע לאומות העולם שקיבלו על עצמן את שבע המצוות, אך לא בגלל אמונה בתורת משה, ולא בפני שלושה יהודים, והשיבו על השאלות.

מה שנאמר בגמרא (= בעניין יחס שלילי ללא-יהודים, היינו) דוקא בעממים שאינם גדורים בדרכי דתות ונימוסים. כמו שאמר עליהם בגמרא "ראה שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח שלא קיימום עמד והתיר ממונם"... הא כל ששבע מצוות בידם, דינם אצלנו כדיננו אצלם, ואין נושאים פנים בדין לעצמנו (= אין ליהודים זכות לפגוע בזכויות שלהם). ומעתה אין צריך לומר שכן באומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים.

המאירי, בית הבחירה, בבא קמא לז ע"ב

2) על פי המאירי, מה היחס הראוי לעמים שקיבלו על עצמם בפועל את שבע מצוות בני נוח?

3) לאור היכרותכם את המיעוטים החיים בארץ - נוצרים, מוסלמים, דרוזים, עולים שאינם יהודים על פי ההלכה - אילו מהם שומרים על שבע מצוות בני נוח?

ראינו אם כן, שלדעת המאירי היחס ללא-יהודים המקיימים בפועל שבע מצוות בני נוח דומה ליחס שאמור להיות כלפי גר תושב. בעת נראה מהו היחס הראוי לגר תושב ולמי שלא קיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח.

ג. זכויות חברתיות למי שאינו יהודי

למדו את דברי הרמב"ם הבאים העוסק ביחס לגר תושב וללא-יהודי שאיננו גר תושב, והשיבו על השאלות.

וגר תושב, הואיל ואתה (=היהודי) מצווה להחיותו, מרפאים אותו בחנם... ואסור ליתן להם (=ללא יהודי שאינו גר תושב) מתנת חנם, אבל נותן הוא לגר תושב.
רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק י', הלכות ב-ד

4) מהן הזכויות של גר תושב המופיעות כאן?

5) מהי החובה הכללית כלפי גר תושב המופיעה בתחילת דברי הרמב"ם?

עיינו בדברי הגמרא הבאים העוסקים ביחס אל לא-יהודים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נוח, וענו על השאלות:

מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל,
 ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל,
 וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל,
 מפני דרכי שלום.

גיטין, סא ע"א

6) כיצד יש להתייחס ללא-יהודי על פי ההלכה? פרטו את הדוגמאות שמביאה הגמרא.

7) מהו הנימוק אותו נותנת הגמרא לפסיקה זו?

8) מה ניתן להסיק מכך לדעתך על הענקת זכויות סוציאליות אותן נותנת המדינה לאזרחיה, כגון קצבת הבטחת הכנסה לעניים, או קצבת זקנה, למי שאינם יהודים?

ד. שתי דרכים בהבנת "דרכי שלום"

לעיל ראינו שהנימוק של החובה לסייע ללא-יהודים, אפילו אם אינם מקפידים על שבע מצוות בני נוח, הוא "מפני דרכי שלום". נחלקו הראשונים כיצד יש להבין את הביטוי "מפני דרכי שלום". קראו את דברי הרמב"ן (רבי משה בן נחמן, ספרד, תקופת הראשונים) והשיבו על השאלה.

אם אין אנו נותנין לגוים, יש בו משום איבה (=שנאה של לא-יהודים).
רמב"ן, בבא מציעא ע"ב, ד"ה הא

9 כיצד פירש הרמב"ן את הביטוי "דרכי שלום"?

הרמב"ם (רבי משה בן מימון) מפרש את הביטוי באופן שונה. קראו את דבריו והשיבו על השאלות.

אפילו הגויים צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום. הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.
רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה יב

10 כיצד פירש הרמב"ם את הביטוי "דרכי שלום"?

11 מה ההבדל בין הפירוש של הרמב"ן ושל הרמב"ם? כתבו מקרה בו ההבדל ביניהם יבוא לידי ביטוי.

ה. זכויות פוליטיות – הזכות לבחור ולהיבחר

בתורה נאמר מי יכול להתמנות למלך:

מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא.
דברים, יז, יד-טו

עיינו בדברי הרמב"ם המבוססים על הגמרא (יבמות מה ע"ב) והשיבו על השאלה הבאה.

ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל. לא שר צבא, לא שר חמשים, או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא, שלא יהא אלא מישראל.
רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ד

12 על פי הרמב"ם לאילו תפקידים אסור למנות מי שאינו יהודי?

דברים אלו עומדים לכאורה בניגוד למגילת העצמאות המגדירה את מדינת ישראל כמדינה יהודית, אך במקביל קובעת כי גם למי שאינו יהודי עומדת הזכות לבחור ולהיבחר למוסדות השלטון.

כבר ערב הקמת המדינה, נדרשו הפוסקים לשאלה כיצד ניתן יהיה להקים מדינה יהודית על פי ההלכה, כאשר ברור לכול שלא ניתן יהיה להקים מדינה מבלי להעניק זכות בחירה גם למיעוט הערבי שיחיה במדינה. וכך כתב הרב הרצוג, הרב הראשי לישראל באותה העת:

אנחנו לא כבשנו עד עכשיו ולא יכולנו לכבוש את הארץ כנגד רצונם של האומות המאוחדות, על פי הסכמתם. ואין שום ספק שעד שיבוא משיח צדקנו נצטרך להגנתם עלינו כנגד ים של אויבים מדיניים מקיפים מסביב שידם תגיע גם לתוך המדינה. וגם אין שום ספק שלא יתנו לנו את המדינה היהודית, אלא אם כן נקבע בתחוקה ובמשפט זכות המיעוטים...

ניתנת לנו האפשרות לקבל מהאומות כח להקים בארץ ישראל מדינה יהודית אך בתנאים שנסבול בני דת אחרת... ומכיוון שלא ניתן לנו להקים את המדינה העברית אלא בתנאים כאלה, באופן זה לא נצטוונו (=למנוע מינוי של לא יהודים).

הרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה א, עמ' 18

13) מהי תשובתו של הרב הרצוג לשאלה כיצד ניתן להעניק זכויות פוליטיות ללא-יהודים?

הרב שאול ישראלי (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם), התייחס לשאלה זו, אך ענה עליה באופן שונה, והבחין בין משטר דמוקרטי לבין משטר שאינו דמוקרטי. עיינו בדבריו והשיבו על השאלות הבאות.

נראה פשוט שכשם שאם יש עסק משותף ליהודים ונכרים, אפשר לסדר חלוקת תפקידים ביניהם, באופן שהנכרי יטפל בניהול העסק ובתור שכזה יתן הוראות ויקבע לכל אחד את סדר פעולתו וכיו"ב...

כמו כן בשותפות הגדולה יותר של ניהול עיר ומדינה, אין משתנה התוכן היסודי של זכות הנבחרים, שאינם מקבלים שררה, ואינם אלא שליחי צבור המצווים ועומדים לפעול לטובתו, ובתור שכאלה נמסרו להם זכויות מיוחדות. ומכל מקום אין בגדר זכויות אלה משום שררה, אלא כל פעולתם בתור שליחים, שאין שום איסור למנות כשליחים גם את הנכרים.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן יב, פרק ה, אות ח

14) למה משווה הרב ישראלי את ניהול המדינה הדמוקרטית?

15) מדוע במדינה דמוקרטית מינוי לתפקיד ציבורי אינו בגדר "שררה" שאין למסור אותה בידי לא-יהודי על פי הרמב"ם?

16) מה ההבדל העקרוני בין תשובת הרב הרצוג ובין זו של הרב ישראלי?

ו. סיכום

בפרק זה למדנו על היחס של התורה ללא-יהודים. ראינו כי על פי התורה גם על לא-יהודים מוטלות שבע מצוות בסיסיות המקובלות כיום על רוב אומות העולם. לא-יהודי שקיבל על עצמו מצוות אלה בהליך רשמי נקרא "גר תושב" וזכאי ליחס ראוי על פי התורה. **המאירי** כתב שיש להתייחס באופן ראוי גם כלפי "האומות הגדורות" שקיבלו על עצמן את שבע מצוות בני נוח גם ללא אמונה בתורת משה.

בהמשך לכך למדנו שהיחס לגר תושב ול"אומות הגדורות" הוא יחס אוהד ביותר, הכולל דאגה לרווחתם. בנוסף, גם כלפי לא-יהודים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נוח היחס הוא חיובי. אלא שיש מחלוקת האם טעם הדבר הוא כדי להפחית את האיבה והסיכון ליהודים (**רמב"ן**), או מתוך יחס חיובי לכל מי שנברא על ידי הקב"ה (**רמב"ם**).

לגבי הזכויות הפוליטיות ללא-יהודים במדינת ישראל ראינו כי **הרמב"ם** פסק שאין ממנים לא-יהודי לכל תפקיד שיש בו שררה. למרות זאת, עמדת פוסקי זמננו היא שהם זכאים לזכויות שוות בגלל שעל דעת כן הוקמה המדינה, או בגלל שמדינת ישראל בהיותה דמוקרטית היא שותפות בין יהודים ולא-יהודים, ולכן לכל האזרחים יש זכות להשתתף בשלטון. ואכן, למעשה לא-יהודים הם בעלי זכות לבחור ולהיבחר במדינת ישראל.

